

Katarina Kompan Erzar, Tatjana Rožič, Barbara Simonič

VLOGA IN POMEN NAVEZANOSTI PRI RAZVOJU OTROK V NADOMESTNIH DRUŽINAH

UVOD

V prispevku želimo predstaviti našo izkušnjo dela z rejniškimi in posvojitelskimi družinami ter ovrednotiti rejništvo in posvojitvev tako z vidika otroka kot tudi z vidika odraslega. Dejstvo je, da se s posvojitvijo oziroma namestitvijo v rejniško družino celostno razreševanje problema šele začne in da zlasti posvojitelji velikokrat ostanejo sami, brez opore, ki bi jo nujno potrebovali ob spoprijemanju z razvojem in odraščanjem posvojenega otroka. Stiska otroka (zaradi travme ali razvojnih deficitov) v posvojiteljih ali rejnikih pogosto odpre stare in nezaceljene rane iz njihovega otroštva. Prav te rane so bile sicer tiste, ki so v teh odraslih ljudeh omogočile sočutje do zapuščenih otrok, hkrati pa lahko ob težavah z rejncem ali posvojenim otrokom znova izbruhnejo na dan in zagrenijo izkušnjo posvojitve in rejništva najprej njim, potem pa tudi rejncem oziroma posvojenim otrokom.

Poenostavljeno rečeno je prav od sovpadanja nemoči skrbnikov in nadomestnih staršev ter odraščanja rejncev in posvojenih otrok odvisno, ali se bodo ti otroci lahko dokončno navezali in pozdravili rano, ki je nastala, ker so jih biološki starši zavrgli, ali pa bodo za zmeraj ostali brez »prave« družine, torej nadomestni otroci nadomestnih staršev. Menimo, da si zato tako starši, ki se odločijo za tako plemenito potezo, kot otroci, ki »tvegajo« še enkrat zaupati odraslim, zaslužijo kar najskrbnejšo in najučinkovitejšo oporo in spremljanje, ki bi jim omogočila v polnosti užiti varnost in pripadnost, ki ju lahko da družina. S prispevkom želimo iz perspektive teorije navezanosti opozoriti na nekaj ključnih

točk tega procesa, na katerih se iz »nadomestne« razvije »prava« družina.

OTROK IN NJEGOVA IZKUŠNJA TRAVME

Večina rejncev in otrok, ki so dani v posvojitve, so otroci, ki so preživeli travmo, zlorabo, zanemarjanje oziroma so jim starši umrli ali niso bili pripravljeni ali sposobni skrbeti zanje. To so otroci, ki nimajo »dovolj dobre« lastne družine, torej otroci, ki jim ni bilo dano varno okolje, v katerem bi lahko bili popolnoma razumljeni, sprejeti, ljubljani in želeni in ki bi mu lahko pripadali. Vsak otrok, tudi če je bil dan v posvojitvev že v porodnišnici, bo želel nekoč odkriti svoje biološke starše, svoj izvor in bo hrepenel po pripadnosti in razrešitvi tega primarnega zapleta.

Velikost in obsežnost travme pa bosta seveda odvisni od tega, kako hitro se bo rešil iz neprimernih razmer. Levy in Orlans (2003) menita, da otrok z namestitvijo v rejniško ali posvojiteljsko družino dobi novo možnost, a ta je za to družino velik izziv. Vprašanje je namreč, ali bodo otroci ob teh starših doživeli dovolj vdanosti, doslednosti in čustvenega stika, da bodo lahko »okrevali« zaradi velike ranjenosti v odnosih ter da jima bosta s tem omogočena pozitivna rast in razvoj. Hkrati pa se bo prav ob naklonjenih rejnikih v otroku šele odprla rana, ki so mu jo zadali njegovi biološki starši, ker so ga zavrgli.

Ob srečanjih z rejniki in posvojitelji pogosto opažamo njihovo veliko naklonjenost do otrok, ki so jim zaupani, hkrati pa tudi strah

in nemoč, da bi popolnoma razumeli in začutili, kaj za te otroke pomeni izkušnja travme, ki so jo doživeli, ter kako to vpliva nanje in na odnose znotraj rejniške družine. Četudi se nadomestni starši trudijo narediti vse, kar je v njihovi moči, ostaja življenjska izkušnja iz otrokove primarne družine tako močna, da lahko vedno znova ogrozi utečen in varen ritem nadomestne družine.

Travma je nevaren dogodek, ki presega običajne človeške izkušnje. Sproža nenormalno intenzivne in podaljšane stresne odzive. Travmatični dogodki, ki jih lahko doživi otrok, so npr. nenadna izguba tistega, ki skrbi zanj, nasilje (vojna, nasilje v družini, spolna zloraba, mučenje), nesreče, naravne katastrofe, biti priča, ko je bil nekdo ranjen ali umorjen, odkritje trupla. Travmatični dogodek je npr. tudi napad podivjane živali, življenjsko nevarna bolezen, daljša odsotnost od družine oz. ljudi, ki skrbijo za otroka.

Posebej pogubna pa je odnosna travma: zapuščenost, zanemarjanje, zlorabljanje, poniževanje, sramotjenje, zaničevanje (Rotschild 2000). Otrokov razvoj je v temelju odvisen predvsem od odnosa s starši oz. drugimi primarnimi skrbniki. Žal so nekateri otroci izpostavljeni travmatičnim in škodljivim odnosom, ki jih zaznamujejo npr. zlorabe, zanemarjanje, nasilje, odvisnost staršev, psihični problemi staršev. Takšni vplivi povzročajo resne in dolgotrajne čustvene, socialne in tudi psihične motnje.

V izjemnih primerih so posledica zanemarjenosti lahko hudi in trajni nevrološki deficiti oziroma popačen razvoj možganskih struktur (Child Trauma Academy 2009). Razvoj možganov je okrnjen zaradi ekstremne, dolgotrajne izpostavljenosti otroka stresnim razmeram (nasilje, zanemarjanje, nevarnost, različne substance, zloraba, neustrezne razmere za preživetje, higienske razmere ...). Taka dolgotrajna izpostavljenost stresu povzroča čezmerno izločanje stresnega hormona kortizola, ki je v majhnih količinah koristen, saj omogoča hitro dovajanje energije za preživetje organizma, v velikih količinah pa je izjemno nevaren, saj povzroča celično smrt (Rotschild 2000). Tako vsakodnevne izkušnje, ki jih

doživlja otrok in so zanj varne, vzdržujejo normalno raven kortizola, ki je potrebna za normalno delovanje telesa. Ker imajo dojenčki in malčki še posebej nežne možgane, je pretirano sproščanje kortizola ves dan ali dan za dnevno škodljivo. Možgani se na tako količino sicer s časom navadijo, vendar pa to okrne njihov razvoj in zato oteži razvoj kognitivnih sposobnosti ter sposobnost kontroliranja čustev in vedenja med odraščanjem (Siegel 1999, Schore 2003).

Izkušnja travme se bo pri različno starih otrocih kazala na različne načine, na vseh ravneh njihovega delovanja. V nadaljevanju predstavljamo značilne odzive različno starih otrok z izkušnjo travme.

Otrok do starosti 5 let. Je prestrašen, jokav, kričeč, ima negibno držo oziroma držo, s katero ne kaže nikakršnega interesa ali cilja, otrok pogosto drgeta, ima prestrašen izraz na obrazu, pretirano kaj drži ali objema, vede se regresivno (moči posteljo, boji se teme). Otrok je zelo pod vplivom tega, kako so se na travmatični dogodek odzvali njegovi starši.

Otrok, star od 6 do 11 let. Umika se vase, vede se moteče oziroma se ni sposoben zbrati, vede se regresivno, ima nočne more, težave s spanjem, neracionalne strahove, nemiren je, odklanja šolo, doživlja izbruhe jeze, pretepa. Čuti telesne bolečine, npr. bolečine v trebuhu, a nimajo medicinskega vzroka. Šolsko delo peša. Zanj so značilni depresivnost, tesnoba, občutki krivde, čustvena nihanja.

Otrok, star od 12 do 17 let. Lahko izraža podobne odzive, kot jih izraža odrasel človek, ki doživi travmo, npr. nasilno vračanje spominov na travmatični dogodek, nočne more, čustvena odrevenelost, izogibanje vsemu, kar bi ga lahko spomnilo na travmatični dogodek, depresija, zloraba drog, alkohola, težave z vrstniki, antisocialno vedenje. Pogosti so umiki vase, izolacija, toženje nad telesnimi bolečinami, misli na samomor, izogibanje šoli, poslabšanje šolskega uspeha, motnje spanja, zmedenost. Otrok oz. mladostnik lahko doživlja tudi veliko krivdo – češ da bi lahko preprečil, kar se je zgodilo, pa ni, v fantaziji lahko kuje maščevanje, vendar to otežuje okrevanje (Trauma and Children 2006).

Če upoštevamo travmatično življenjsko in razvojno izhodišče otrok, ki ne morejo živeti ob svojih bioloških starših, lahko hitro vidimo, da je odgovor na vprašanje, kdo je naš rejnec, pravzaprav precej kompleksen. Kot zelo upravičene lahko vzamemo pomisleke nadomestnih staršev, da je že spoprijemanje z izzivi, ki jih zanje pomenijo njihovi lastni otroci, včasih izjemno težavno, in kolikšno breme ali skrb so potemtakem zanje »tuji« otroci, ki k njim prihajajo z ranami zaradi travm. Ob tem se nadomestni starši nenehno sprašujejo, kako imeti vse te otroke rad in ali se nanje sploh navezati, saj bodo tako ali tako nekoč odšli od njih.

Teorija, ki nam daje podlago za ovrednotenje stisk nadomestnih staršev, za terapevtsko delo in usposabljanje rejnikov ali posvojiteljev, je teorija navezanosti, katere osnovna izhodišča predstavljamo v nadaljevanju.

NAVEZANOST: POT DO ISKANJA STIKA

Odgovor na vprašanje, ki si ga pogosto zastavljajo rejniki, in sicer, ali in kako se navezati na otroke, ki so jim zaupani, bomo iskali v teoriji navezanosti; zanimalo nas bo, kako je z navezanostjo otrok, ki so bili dani v rejništvo ali posvojitev, saj njihove biološke družine bolj ali manj zaznamujejo težavne razmere, ki so oblikovale tudi na oblikovanje navezanosti. V nadaljevanju bomo zato najprej opisali pomen, ključne prvine in sestavine pri razvoju varne navezanosti v odnosu med starši in otroci, potem pa bomo opisali komponente in procese, ki so ključni pri preoblikovanju ranjene navezanosti v pridobljeno varno navezanost pri rejniških in posvojiteljskih družinah.

Narava in naloge navezanosti

Človeški odnosi so gradniki zdravega razvoja, navezanost pa je v središču takšnih odnosov. Navezanost je velika biološka, psihološka in socialna povezanost, ki se vzpostavi med otrokom in odraslim skrbnikom v prvih letih življenja. Po Bowlbyju (1969, 1973, 1980) je navezanost del prilagoditvenega vedenjskega

sistema, ki ga otrok vzpostavi v najzgodnejšem otroštvu. Ta mehanizem pojasni, kako otrok vzpostavlja in ohranja stik s svojim staršem ali primarnim skrbnikom in kako se odziva na prekinitev tega stika.

Pri varni navezanosti bo otrok lahko poiskal bližino z osebo, na katero je navezan, ohranjal bo občutek varnosti, da se lahko nanjo obrne v času stresa, in zavedanje, da ga bo odrasli potolažil in zmanjšal njegovo tesnobo. Hkrati bo razvil notranji delovni model varne baze, ki je notranja shema sebe v odnosu do drugega (osebe navezanosti), ta shema pa mu omogoča imeti občutek varnosti pri raziskovanju sveta. Primarni odnos s skrbnikom (navadno je to mati) otroku omogoča preživetje, prek njega pa mati otroku uravnava čustveno zahtevne situacije v času stresa.

Merilo prepoznavanja navezanosti je (Bowlby 1969), ali otrok protestira, ko njegova mati odide od njega ali ne, in kako močen je ta protest. Ob opazovanju otrokovega vedenja ob materinih prihodih in odhodih so raziskovalci prepoznali še množico drugih, bolj subtilnih znamenj, in sicer: kolikokrat otrok začne interakcijo z materjo, skupaj s pozdravom, odziv na materino pobudo za stik, vedenje, ki preprečuje ločitev (sledenje materi, obešanje nanjo in jok), otrokovo sproščeno raziskovanje okolice ali morebitno umikanje in prestrašenost. Raziskovalci so opazovali tudi usmerjenost naštetih dejavnosti glede na to, kje je otrokova mati.

Iz teh opažanj se je razvil kompleksen opazovalni inštrument, t.i. test tuje situacije (*strange situation test*) (Ainsworth *et al.* 1978). Na podlagi teh opažanj in številnih raziskav danes govorimo o štirih poglavitnih oblikah ali vrstah navezanosti: o varni, izogibajoči, ambivalentni in dezorganizirani navezanosti. Otrokova navezanost na starše je v tem pogledu prvi odgovor na njihovo odzivnost in empatično uglašeno z otrokom. Prav ta starševska odzivnost, ki je tako genetsko kot psihosocialno določena, daje temeljno čustveno strukturo družini in je temelj za otrokovo odzivnost, ki se bo kazala na vseh ravneh njegovega življenja. Če bo ta odzivnost že zelo zgodaj ostala brez odgovora, se pravi, če starša svoje odzivnosti zaradi konflikta med njima, žalovanja ali nefunkcionalnosti

ne bosta mogla dati na voljo otroku, bosta z otrokom tudi pozneje zelo težko vzpostavila stik (Kompan Erzar 2006).

Navezanost je vrojen sistem, ki se pri otroku razvija z izkušnjami z odraslim skrbnikom do tretjega leta starosti. Ta sistem motivira dojenčka, da išče bližino in stik s starši ali nadomestnimi rejniki. Odrasli skrbniki, na katere je otrok navezan, instinktivno varujejo najmlajše, skrbijo zanje, vodijo njihov razvoj in zagotavljajo osnove, ki spodbujajo varno navezanost (npr. s smehljanjem, očesnim stikom, pozitivno afektivno uglašenostjo, dotikom, skrbjo in ljubkovanjem). Otroci se naučijo zaupati zanesljivim in varnim skrbnikom, ki zagotavljajo ljubezen, meje, izpolnitev potreb in spodbujajo raziskovanje.

Pri teh vzorcih interakcij med skrbniki in dojenčkom ima zlasti pomembno vlogo sinhronija oz. uglašenost teh interakcij (Isabella, Belsky 1991). Raziskave kažejo, da so bile pri tistih starših in dojenčkih, pri katerih je bila ob prvem letu starosti otroka ugotovljena varna navezanost, v zgodnjih mesecih otrokovega življenja med njim in njihovimi starši interakcije, ki so bile predvidljive, ustrezne, časovno usklajene in vzajemno zadovoljujoče. Hkrati pa je bilo pomembno tudi to, da je bilo teh interakcij dovolj. To pomeni, da se je zaradi nenehne odzivnosti staršev na otrokove potrebe po telesnem stiku, varnosti, bližini in ljubezni v otroku utrdilo zaupanje v skrbnika in v njegovo sposobnost za zaščito in zagotavljanje varnosti (Cox *et al.* 1992).

Varna navezanost med starši (skrbniki) in otrokom je odločilna za otrokovo zdajšnje in prihodnje blaginjo. Razvije se na podlagi doslednih, uglašanih, rahločutnih in vzajemno reguliranih odzivov staršev na otroka. Za razvijajočega se otroka in njegovo dolgoročno kakovost življenja je varna navezanost ključna, saj (Levy, Orlans 2003):

- ranljivemu dojenčku zagotavlja varno osnovo zaradi bližine trajno dosegljivega skrbnika,
- neposredno vpliva na strukturo, delovanje in rast razvijajočih se možganov, saj medosebni odnosi ustvarjajo nevronske povezave,
- dovoljuje otroku, da raziskuje okolje z ravno pravšnjo mero tesnobe,

- spodbuja zdrav kognitivni, čustveni in socialni razvoj,
- ustvarja osnovno zaupanje ter razvija intimo in vzajemnost – to je podlaga za pomembne odnose vse življenje,
- spodbuja psihološko in čustveno samoregulacijo, ki je temeljni kamen v zgodnjem razvoju otroka,
- se kaže v oblikovanju pozitivnega občutka o sebi, tudi občutkov kompetence, samovrednosti in pozitivnih temeljnih prepričanj (notranji delovni modeli sebe),
- spodbuja ponotranjenje prosocialnega čuta in moralnega delovanja ter vrednot, kot so sočutje, empatija in razvoje vesti,
- je zaščitni dejavnik, ki povečuje dosegljivost virov in odpornost ter s tem zmanjšuje negativne vplive stresa v življenju.

Možnost preoblikovanja nevarne navezanosti v varno

Rejniške in posvojiteljske družine so za otroka nadomestne družine. Otroci, ki nimajo svoje družine ali pa zaradi različnih vzrokov ne morejo živeti pri starših oz. jih je treba zaradi ogroženosti izločiti iz okolja, v katerem živijo, dobijo v teh nadomestnih družinah možnost za zdravo rast in razvoj. V njih otrok lahko dobi novo pozitivno družinsko izkušnjo, s katero bo lahko šel v svet ali se ob spremenjenih okoliščinah morda celo vrnil v svojo izvirno družino.

Raziskave in klinične izkušnje pri delu s posvojiteljskimi in rejniškimi družinami kažejo predvsem dve pomembni stvari. Prva je ta, da številni otroci z zgodovino zlorabe, zanemarjanja in neprimerne navezanosti izjemno psihično napredujejo, ko so dani v rejništvo ali posvojitve v zdrave, ljubeče družine, ki poudarjajo pomen rahločutnega in stabilnega starševstva (Marcus 1991). Druga pa je ta, da bo veliko teh otrok ne glede na to, da bodo živeli v veliko boljšem okolju, še vedno razvilo in doživljalo resne psihosocialne motnje in ne bodo zmogli vzpostaviti varne navezanosti z rejniki ali posvojitelji (npr. Chrisholm 1998, O'Connor *et al.* 1999). Te družine in otroci potrebujejo specializirane posege, ki jim bodo v pomoč, da bodo lahko razvili odnose, ki bodo spodbujali pozitivno spremembo.

Od rejnikov se pričakuje, da bodo imeli pomembno vlogo v življenju teh otrok: da jim bodo pomagali spoprijeti se z bolečo izgubo primarne družine in ločitvijo od nje, razviti pozitivno samopodobo in samospoštovanje, pokazali model pozitivnih odnosov in jim omogočili, da se nanje varno navežejo (Dougherty 2001). V tem pogledu so odnosi, ki jih ustvarijo ti otroci s svojimi rejniki, terapevtski (rejniki pa so »terapevtski« starši), saj naj bi zagotavljali varno in predvidljivo okolje, v katerem bodo otroci lahko dosegli pozitivne spremembe. Te pa se najlaže zgodijo, če rejniki razumejo, katere so »normalne« stiske otrok, ki so dani v rejništvo: obtožujejo se in kot krivce za to, da ne morejo biti več v svoji družini, vidijo sebe, želijo se vrniti k svojim staršem, četudi so jih ti zlorabljali; če dalj časa čakajo na to, da jih bo kdo vzel v rejništvo (ali posvojitev), se počutijo zelo nezaželene, čutijo se nemočne glede številnih sprememb, ki jih doživijo ob različnih rejnikih, imajo mešane občutke glede tega, ali bi se navezali na rejnike ali ne, ne čutijo varnosti in počutijo se negotove glede svoje prihodnosti in nočejo si priznati, da imajo do rejnikov pozitivna čustva (Hughes 2007).

V nasprotju z otroki, ki so dani v rejništvo, posvojeni otroci po navadi ostanejo brez bioloških staršev. Na področju posvojitve so se v preteklih nekaj desetletjih zgodile velike spremembe. V preteklosti so prevladovala posvojitve otrok v zelo zgodnjem obdobju, neposredno po rojstvu ali pa kmalu po njem, zdaj pa je vedno več posvojitve starejših otrok, enostranskih posvojitve, pojavljajo se tudi mednarodne posvojitve otrok, ki so zaznamovani z izjemno hudimi izkušnjami (npr. vojne sirote). Pogoste so tudi t. i. »odprte« posvojitve, pri katerih otrok lahko vzdržuje stik z biološkimi starši. Postalo je sprejemljivo in tudi izvedljivo, da odrasli posvojenci poiščejo svoje biološke starše (Rutter, O'Connor 1999, Bevc 1999).

Kaj lahko torej rejniki naredijo za te otroke? Levy in Orlans (2003) predlagata tale izhodišča:

- Pomagati pri razumevanju notranjih delovnih modelov: otroci, ki prihajajo iz težavnega odnosa, ki je zaznamovan z ne-varno navezanostjo, dojemajo starše kot ljudi, ki jim

ni mogoče zaupati in so ogrožajoči. Takšne izkušnje se vtisnejo globoko in oblikujejo otrokova prepričanja o sebi, odnosih in življenju na splošno. Rejniki lahko vplivajo na to s tem, da otroku omogočajo drugačno izkušnjo odnosov in torej tudi preoblikovanje otrokovega dožemanja in prepričanja.

- Ravnovesje med povezanostjo in nadzorom: rejniki lahko s svojim starševstvom zagotovijo pravo mero ljubezni in meja, to pomeni, da se jim uspe povezati z otrokom in biti v stiku z njim, hkrati pa zagotavljati nujno strukturo, da bo otrok dobil izkušnjo varnosti, spoštovanja in zaupanja.
- Spoštovanje posameznikovih potreb: rejniki se morajo truditi razumeti potrebe otroka in prepoznavati vzorce navezanosti vsakega otroka. Rejnikova uglašena na razvojne potrebe in signale otroka spodbuja razvoj pridobljene varne navezanosti. Če rejniki poznajo zgodovino in pretekle vzorce navezanosti pri otroku, lahko zagotavljajo rahločutno zadovoljevanje potreb, to, kar otroku v zgodnjem obdobju življenja ni bilo dano.
- Ravnanje s čustvi: pri otrocih, ki so dani v rejništvo, naletimo na veliko jeze, strahu, žalosti in sramu, ki so povezani z nerazrešeno izgubo in slabim ravnanjem. Otroci se niso naučili prepoznavati, uravnati in izražati svojih čustev in to se po navadi kaže v njihovem vedenju, npr. izbruhu jeze ali izogibanju stiku. Rejniški starši lahko pomagajo s primernim razumevanjem in odzivanjem na takšne odzive. Otroke lahko naučijo, da prepoznajo svoja občutja in da tudi spregovorijo o njih v varnem in empatičnem okolju. Lahko jim zagotovijo tudi izkušnjo pozitivnih čustev, kot so veselje, ljubezen, zadovoljstvo in ponos.
- Razumevanje slogov navezanosti: starši morajo razumeti, kakšni so običajni odzivi pri različnih vrstah nevarne navezanosti. Otroci z izogibajočo vrsto navezanosti se bodo naučili izogibati bližini, ne bodo iskali tolažbe, zanašali se bodo nase. Na te otroke se rejniki lahko odzivajo tako, da jih imajo vedno v bližini in jim zagotavljajo primerno podporo in udobje. Ambivalentno navezani otroci bodo zahtevni, viseli bodo na starših, preveč previdni bodo, ker se bodo bali zavrtnitve, preveč zaposleni bodo z razpolože-

njem staršev, bali se bodo ločitve in težko jih bo pomiriti. Odziv rejnikov pri teh otrocih naj bo tak, da jim določijo primerne meje, spodbujajo njihovo avtonomijo, so dosledni in predvidljivi. Dezorganizirano navezani otroci (navadno so to otroci s hudo travmo, kot so nasilje, hude zlorabe, izgube) velikokrat doživljajo tudi posttravmatsko stresno motnjo. Manjka jim organizirana strategija pri vstopanju v odnose, lahko so napadalni in nevarni. Rejniki morajo vzpostaviti sistem, ki bo za starša in otroka varen (npr. poiščete dodatno pomoč).

- Povečanje občutka pripadnosti: najpomembnejša izkušnja otrok, ki so dani v rejništvo, je izkušnja izgube in zapuščenosti. Manjkajo jim identifikacija z družino, kulturno okolje in skupnost. Rejniki lahko spodbujajo vključenost in povezanost tega otroka v rejniško družino in skupnost, hkrati pa omogočajo stike z biološko družino.

Pri posvojitvah je dinamika nekoliko drugačna. Kako se je razvila navezanost, je precej odvisno od tega, kdaj so bili otroci dani v posvojitve. Če so bili zgodaj posvojeni, so lahko s posvojitelskimi starši že razvili varno navezanost in zaživel zdravo in ustvarjalno življenje (Schaffer, Lindstrom 1989). Dojenčki, ki so bili posvojeni pred obdobjem, ki je optimalno za razvoj navezanosti, ali med njim, so na enak način vzpostavljali navezanost s svojimi posvojitelskimi materami, kakor so jih dojenčki s svojimi biološkimi (Howes 1999). Pri otrocih, ki pa so bili posvojeni nekoliko pozneje, se pravi kmalu po formaciji odnosa navezanosti z biološkimi starši (starost 6–8 mesecev), pa se je pokazalo, da imajo težave pri vzpostavljanju pozitivnega, zaupnega odnosa s svojimi posvojitelji (Tizard, Rees 1975, Yarrow *et al.* 1973).

Včasih se težave v posvojitelski družini pojavijo, ko otrok začne starše spraševati o posvojitvi: zakaj me je mama zapustila? Ali imam kaj bratov in sester? Sem bil jaz kriv? Čigav sem? Ob tem se pri posvojenih otrocih prebujata veliko bolečine in občutkov zavrženosti. Izziv za posvojitelje je, da pošteno in rahločutno odgovorijo na ta težavna vprašanja. To je priložnost za graditev zaupanja, ki je temelj varne navezanosti.

Velikokrat posvojitelji niso povsem pripravljeni na takšna vprašanja, prestrašijo jih in pahnejo v negotovost. Otroci so ranjeni, starši pa so velikokrat čustveno in intelektualno nepripravljeni spopasti se z otrokovimi stiskami. Posvojitelji namreč velikokrat fantazirajo, da so rešitelji teh otrok. Še težje je, če otrok začne kazati odklonilen odnos do njih in se začnejo pojavljati destruktivni vzorci vedenja, ozračje pa postane napeto, sovražno, nasilno in polno razočaranja. Pri posvojenih otrocih je namreč pogosto opaziti, da ponovijo zgodovino zlorabe in nevarne navezanosti v poznejših odnosih. Tako bodo npr. nezavedno poskušali prebuditi zavrženost in celo zlorabo, da bi potrdili svoje globoko prepričanje, da »nisem vreden, da me imajo radi«. Poskušali bodo imeti nadzor in se izogibati čustveni bližini. Starše bo zato navdajala jeza, postali bodo kaznovalni in zavračajoči, med njimi in otroki bo veliko boja za moč. Ti otroci namreč verjamejo, da je njihovo preživetje odvisno od manipulacije in nadzora, starši in tudi drugi, ki vplivajo na otrokovo življenje, pa so velikokrat nesposobni učinkovito se spopasti s temi načini vedenja (Levy, Orlans 2003).

Posvojitelji morajo ostati odprti za izkušnje otrok in spoznati njegove potrebe in zahteve. Biti zavržen je boleče; biti posvojen pa daje otrokom možnost, da to izjočejo (Edwards 2000). Posvojiteljem je lahko v pomoč, če razumejo značilen odziv otrok, ki so doživeli hudo izgubo. Otroci se namreč lahko odzovejo na dva načina: lahko so zelo zavračajoči, saj jih je strah, da bi bili znova zavrženi, lahko pa so tudi zelo pohlevni in neopazni, da ne bi bili zavrženi. Takim otrokom je treba pomagati, da razrešijo izgubo in zavrženost in se navežejo na svojo posvojitelsko družino in starše (Levy, Orlans 2003).

NEMOČ NADOMESTNIH STARŠEV KOT MOŽNOST ZA SPREMEMBO

Tudi če rejnik nikoli ne bo starš otroku rejencu, mu mora s svojo držo, ravnanjem in skrbjo omogočiti, da se nanj naveže. Primarno vprašanje torej ni, ali naj se rejnik naveže na

otroka, pač pa kako naj otroku omogoči, da se bo navezal nanj. Pri našem delu z rejniki se namreč pogosto srečujemo z dilemami zlasti takrat, ko se ti srečajo z resnimi vzgojnimi težavami ob rejencih in vprašanjem, kako naprej. Se je za rejenca vredno truditi, dati od sebe vse, kar bi dali za svojega biološkega otroka, in če je odgovor pritrdilen, zakaj?

Rejnike pri našem delu z njimi spodbujamo, naj stalno opazujejo, kaj se v dogaja v njih, kaj se prebuja ob opazovanju otroka, ob ravnanju z njim in skrbi zanj. Smiselno je, da rejnik pride v stik s svojimi občutki ob rejencu, saj bo tako lažje prepoznal odnos, ki se razvija med njima, in svojo odgovornost za ta odnos. S tem ko rejnik premišljuje in začuti sebe ob rejencu, se povezuje z drugimi rejniki ali išče in sodeluje z mrežo strokovnih delavcev in ljudi, v katero je vključen otrok (skupaj z njegovimi starši), s svojim ravnanjem otroku pokaže, da je ta zanj pomemben in ima mesto v njegovem srcu. Ključno je, da se ob občutkih nemoči, strahu, sramu ali krivde ob rejencu rejnik čustveno ne umakne ali ne dvigne rok nad rejencem. To so namreč naredili že njegovi starši, zato rejenc potrebuje drugačen, bolj zdrav odziv.

O možnostih za spremembo in novem upanju za otroka govorimo tedaj, ko si rejnik dovoli biti čustveno na voljo konkretnemu otroku (ne otrokom na splošno, saj vsak otrok potrebuje drugačno obliko čustvenega spremljanja). Možnost za spremembo je tam, kjer otrok lahko razširi število odzivov na stres – lahko s preizkušanjem oblikuje najbolj zdrav in varen način obnašanja. Rejniki morajo s svojo telesno navzočnostjo in čustvenim stikom otroka zavarovati pred neprimernim in nevarnim vedenjem.

Rejnikom želimo pokazati, da je strah, da bi jih otrokova navezanost nanje ogrozila, odveč. Pridobljene varne navezanosti ni nikoli preveč; rejenc lahko z rejnikom vzpostavi odnos varne navezanosti, ki poveča njegovo zmožnost zdravega razvoja in sposobnost za predelavo travmatične izkušnje iz primarne družine. Otroku rejencu je v korist, če lahko z rejnikom vzpostavi čustveno varen in trden odnos; s tem ne izdaja svojih staršev, pač pa pridobi izkušnjo in zavedanje, kako želi sam

vstopati v življenje, kljub temu da mu to ni bilo dano že v lastni družini.

Dejstvo pa je, da se lahko z novo izkušnjo pridobljene varne navezanosti prebudi izvirna travma, ko se odigra drama iz otrokove preteklosti, saj otrok začuti dovolj varnosti za to, da je lahko ranljiv in ob tem zaceli stare rane, ki so povezane z občutki nezaželenosti in zavrženosti (Edwards 2000).

Prav tu pa je po našem mnenju ključna točka preobrata tudi za rejnika oz. posvojitelja. Prepričani smo, da se pot za spremembo lahko začne takrat, ko rejniški starši ali posvojitelji ob otroku doživijo popolno nemoč in se začnejo spraševati o svojem odnosu do otroka in med seboj. Bolečina zapuščenega in zavrženega otroka je namreč tako krivična in velika, da v sočutnem odraslem prebudi tudi njegovo bolečino in zavrženost. Ko drug drugemu pomagata iz te zavrženosti, se prav takrat, ko je najlepše, ko bi že lahko začela verjeti, da je svet spet postal varen in lep, odnosi zaostrijo in na obeh straneh se v najostrejši obliki postavi vprašanje: »Ali me imaš zares rad, vidiš mojo naklonjenost in odvisnost od tebe, vidiš, kako se trudim, me boš sprejel tudi, če te bom razočaral, če nisem idealen starš ali idealen otrok, če nisem pravi?«

In to je vprašanje vsakega pravega odnosa, tudi odnosa med zakoncema. »Ali me boš sprejel/a, tudi če nisem pravi/a zate?« Veliko odraslih parov se na tem vprašanju razide, tisti pa, ki nanj odgovorijo pritrdilno in si ob srečanju s tem dvomom in strahom, da niso izbrali pravega človeka, začnejo pomagati odkriti, v čem lahko drug ob drugem rastejo, bodo vedno bolj postali ravno pravi drug za drugega. Tudi vsak posvojeni otrok je bil staršem (poslan) zaupan z vsem, kar nosi v sebi, s prav tisto bolečino, ki je skrita v njem in upa, da bo ob teh starših izgovorjena, sočutno sprejeta, razumljena in razrešena. Zato je za te pare še pomembneje, da drug drugega sprašujejo: »Kaj v meni je tisto, s čimer sem pravi zate?« Tako bodo potem znali tudi otroku povedati, da je pravi zanje, da je njihov pravi otrok. Pravi otrok je namreč lahko samo tisti otrok, ki mu starši dovolijo, da se jih dotakne v njihovi najgloblji in najbolj skriti notranjosti ter

na površje prinese vprašanja, ki si jih odrasli sicer nikoli ne bi postavili. Za to pa ni nujno vedno potreben biološki otrok.

SKLEP

Prepričani smo, da je tudi v sistemu rejništva in posvojitve ključno razumeti pomen navezanosti, in sicer v celotnem življenjskem ciklu. Navezanost je ključna pri zdravem razvoju otroka, pomembna je v odraslih odnosih ter pri učinkovitem in ljubečem starševstvu. Rejniški in posvojiteljski starši morajo zato imeti znanje, spretnosti in podporo, ki bo spodbujala varno navezanost z njihovimi otroki. Menimo, da mora postati rejništvo otroku zastojni dar in izkušnja, da je svet lahko lepši od travmatične izkušnje, ki jo je doživel v svoji družini. Paradigma navezanosti pa lahko tudi rejniku in posvojitelju utrdi zavest, da so lahko kljub »nadomestni« vlogi, »pravi« starši »pravim« otrokom.

VIRI

- AINSWORTH, M. D. S., BLEHAR, M. C., WATERS, E., WALL, S. (1978), *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale-NJ: Lawrence Erlbaum.
- BEVC, V. (1999), *Posvojitev otrok: O pogumu in bolečini žensk, ki so oddale otroka v posvojitev*. Ljubljana: DAG grafika.
- BOWLBY, J. (1969), *Attachment and loss*. Zv. 1, *Attachment*. New York: Basic Books.
- (1973), *Attachment and loss*. Zv. 3, *Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.
- (1980), *Attachment and loss*. Zv. 2, *Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Child Trauma Academy (2009). Violence and Childhood: How Persisting Fear Can Alter the Developing Child's Brain. [http://www.childtrauma.org/print/print.asp?REF\(15.5.2009\)](http://www.childtrauma.org/print/print.asp?REF(15.5.2009)).
- CHRISHOLM, K. (1998), A Three year follow-up of attachment and indiscriminate friendliness in children adopted from Romanian orphanages. *Child Development*, 69, 4: 1092–1106.
- COX, M. J., OWEN, M. T., HENDERSON, V. K., MARGAND, N. A. (1992). Prediction of infant-father and infant-mother attachment. *Developmental Psychology*, 28: 474–483.
- DOUGHERTY, S. (2001), *Expanding the role of foster parents in achieving permanency*. Washington: Child Welfare League of America Press.
- EDWARDS, J. (2000), On being dropped and picked up: Adopted children and their internal objects. *Journal of Child Psychotherapy*, 26, 3: 349–367.
- HOWES, C. (1999), Attachment relationships in the context of multiple caregivers. V: Cassidy, J., Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press (671–687).
- HUGHES, D. A. (2007), *Attachment-Focused Family Therapy*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- ISABELLA, R. A., BELSKY, J. (1991). Interactional synchrony and the origins of infant-mother attachment: A replication study. *Child Development*, 62: 373–384.
- KOMPAN ERZAR, K. (2006), *Ljubezen umije spomin*. Ljubljana, Celje: Brat Francišek in Celjska Mohorjeva družba.
- LEVY, T. M., ORLANS, M. (2003), Creating and repairing attachments in biological, foster, and adoptive families. V: Johnson, S., Whiffen, V. (ur.), *Attachment processes in couple and family therapy*. New York, London: The Guilford Press (165–190).
- MARCUS, R. F. (1991), The attachments of children in foster care. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 117, 4: 365–394.
- O'CONNOR, T. G., BREDENKAMP, D., RUTTER, M., The English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team (1999), Attachment disturbances and disorders in children exposed to early severe deprivation. *Infant Mental Health Journal*, 20, 1: 10–29.
- ROTSCHILD, B. (2000), *The body remembers: The psychophysiology of trauma and trauma treatment*. New York: W. W. Norton & Company.
- RUTTER, M., O'CONNOR, T. G. (1999), Implications of Attachment Theory for Child Care Policies. V: Cassidy, J., Shaver, P. R. (ur.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications*. New York: Guilford Press (823–844).
- SCHAFFER, J. P., LINDSTROM, C. (1989), *How to raise an adopted child*. New York: Crown.
- SCHORE, A. N. (2003), *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company.
- SIEGEL, D. J. (1999), *The developing mind: How Relationships and the Brain Interact to Shape*

Who We Are. New York, London: The Guilford press.

TIZARD, B., REES, J. (1975), The effect of early institutional rearing on the behavior problems and affectional relationships of four-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 15: 51–77.

Trauma and Children (2006). An introduction for foster parents. [Http://ssw.unc.edu/fcrp/fp/fp_v10n1/trauma.htm](http://ssw.unc.edu/fcrp/fp/fp_v10n1/trauma.htm) (26. 7. 2006).

YARROW, L. J., GOODWIN, M. S., MANHEIMER, H., MILOWE, I. D. (1973), Infancy experiences and cognitive and personality development at 10 years. V: Stone, L. J., Smith, H. T., Murphy, L. B. (ur.), *The competent infant research and commentary*. New York: Basic Books (1277–1281).

Ines Kvaternik, Klavdija Kustec

COOPERATION BETWEEN PARENTS AND SCHOOL

ESTABLISHING A COLLABORATIVE WORK RELATIONSHIP IN SCHOOL

The article deals with cooperation and the role of parents in individual original work projects of help which are carried out in the project »The successful integration of children and youth with special needs in raising and education in the period 2008–2011: Background for further development and the implementation of teaching concepts of work problems in elementary school«. Analysis of the process of cooperation and involvement of parents shows how to establish work relationship and collaboration in school and in particular how parents are involved in that relationship. This leads to a new paradigm in the process of education, which primarily requires redefining the dominant roles in the school, which ensures that the process of education, especially school work, takes place mainly in school, in class. The process increases the role of children and parents.

KEYWORDS: parental involvement in school, the role of parents in school, individual original work of the aid project, co-creation model, learning in the classroom.

Ines Kvaternik, PhD, is an assistant lecturer at the Faculty of social work, University of Ljubljana. Contact: Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia, tel.: +386 1 280 92 66, email: ines.kvaternik@fsd.uni-lj.si.

Klavdija Kustec, MA, is an assistant lecturer at the Faculty of social work, University of Ljubljana. Contact: Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia, tel.: +386 1 300 62 33, email: klavdija.kustec@fsd.uni-lj.si.

Heikki Suhonen

OLDER PROBLEM DRINKERS

A CHALLENGE FOR SOCIAL WORK IN THE FUTURE

Problem drinking of older people is a challenge for social work in general and for gerontological social work in particular, because traditionally both ageing and problem drinking have been dominated by approaches of medicalization. Many other orientations and methods of social work are useful with older problem drinkers, too. Social workers should operate by using approaches of both social work of substance abusers and gerontological social work. In the society where medicalization dominates, approaches to problem drinking, treatment of older alcohol and substance abusers is seen too often only from the viewpoint of diseases, risks and limitations. Ageing itself victimises people. Social work offers possibilities to advocate and empower older problem drinkers in the society. In social work with older people, ethical problems are confronted too, because these clients have already a long life behind them and fewer years left. This article is a short view to frame older people's problem drinking and to open larger discussion about the details of this problematic, especially in the frame of traditional social work with alcohol abusers and gerontological social work, too.

KEYWORDS: alcohol problems, ageing, older people, demographical changes, gerontological social work.

Heikki Suhonen is a lecturer of social work at the University of Turku, Finland, at the Department of social policy and social work. He has published many articles and researches about problem drinking and its treatment. In last years, he deals especially with problem drinking of older people. Contact: heiksu@utu.fi.

Katarina Kompan Erzar, Tatjana Rožič, Barbara Simonič

ROLE AND IMPORTANCE OF ATTACHMENT IN CHILD DEVELOPMENT IN SURROGATE FAMILIES

Work experiences with foster and adoptive families are presented. Foster care and adoption both from the viewpoint of the child, as well as of adults, are evaluated. Distress of children (because of trauma or

developmental deficits) often opens old and unhealed wounds in adoptive or foster parents from their own childhood. The same wounds are namely those which in these adults facilitate compassion for abandoned children. At the same time, they can mean bitterness for parents and for children, if they outburst from difficult relationships between them. It is the coincidence of helplessness of guardians and foster parents on the one side, and growing up of foster or adopted children on the other side, which will decide, whether or not these children could finally form secure attachment bonds and heal their attachment injury caused by their biological parents. Otherwise they could forever remain without a »real« family. Parents, who decide for such a noble gesture, and children, who »risk« once again to trust adults, deserve the most careful and effective support and monitoring, which makes it possible to enjoy more fully a secure attachment and belonging, given by a family. From the perspective of attachment theory, attention is drawn to a few key points in the process, where from »alternative« a »real« family will develop.

KEYWORDS: foster care, adoption, surrogate family, attachment.

Assistant professor Katarina Kompan Erzar, PhD, is professional director of the Franciscan Family Institute, a therapist and supervisor and also a lecturer at the Faculty of Theology. She is the author of several books, her primary research activities are focused on family developmental cycles and neurobiological development of the child in the family.

Contact: lia-katarina.kompan@guest.arnes.si, tel. 01 200 67 60.

Assistant Tatjana Rožič is graduated social worker and specialist of Marital and Family Therapy. She is employed at the Franciscan Family Institute, where she works as a therapist, supervisor and assistant in training programme Marital and Family Therapy. Contact: tatjana.rozic@guest.arnes.si, tel. 01 200 67 60.

Assistant professor Barbara Simonič, PhD, is graduated theologian and specialist of Marital and Family Therapy. She is a therapist and supervisor on Franciscan Family Institute and a lecturer at Faculty of Theology (programme Marriage and Family Studies). Contact: barbara.simonic1@guest.arnes.si, tel. 01 200 67 60.

Metod Šuligoj

STANDARDS AND SELECTED ELEMENTS OF QUALITY OF WORK LIFE IN HOTEL INDUSTRY

In theoretical part of this research, working conditions that affect the quality of work life (QWL) in general and in the context of hotel operations in particular are identified. The research shows that bureaucracy does not have only a positive impact on the work of employees. The concept of bureaucracy is characterized by existence of standards (bureaucratic organizations have standards). Empirical part highlights a short list of elements of QWL in hotel industry, such as autonomous decision-making, solving conflicts with guests, innovation and control. Using bivariate analysis, the author tries to find out whether the QWL of employees in bureaucratic organizations is worse than in non-bureaucratic ones. The results do not suggest that bureaucracy negatively affects the working life of employees in hotel industry, because there is no statistically significant difference between organizations with standards and those without them. Moreover, considering selected indicators, QWL in the Slovenian hotel industry cannot be evaluated as bad.

KEYWORDS: hotel industry, standards, work conditions, quality of work life, employees, managers.

Metod Šuligoj, PhD, is a teaching assistant and lecturer (*venia legendi et examinandi*) at the Faculty of Tourism Studies Portorož – Turistica, University of Primorska. He completed his undergraduate studies at the Faculty of Tourism Studies Portorož – Turistica, University of Primorska in 1999 and later in 2003 at Faculty of Organizational Science, University of Maribor. He started his professional career in the company HIT, d.d. Nova Gorica, where he was promoted to hotel manager and later to project manager. He obtained his PhD degree at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana in 2009. His main research interests include quality in hospitality industry, management in hotel industry and human resources in hospitality industry. In addition to research and teaching activities, he is also an accommodation assessor and EFQM Excellence Assessor in Slovenia. Contact: metod.suligoj@turistica.si.